

Barbara Trelńska

W sprawie datacji średniowiecznych dzwonów krakowskich

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 45, 257-264

1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara TRELIŃSKA

(Lublin)

W sprawie datacji średniowiecznych dzwonów krakowskich

La datation des cloches moyennâgeuses de Cracovie

W dotychczasowej literaturze za najstarszy dzwon w Polsce uważany jest dzwon zwany „Nowakiem” z katedry na Wawelu i z kościoła NPM w Krakowie. Pierwszy z dzwonów datowany jest na koniec XIII w., drugi na przełom XIII/XIV w. Datację dzwonu katedralnego ustalił Feliks Kopera¹, drugiego Stanisław Tomkowicz². Przyjął te ustalenia Tadeusz Szydłowski, chociaż z pewnymi zastrzeżeniami, i szerzej uzasadnił je we wstępie do wymienionej pracy. Spotkały się one z akceptacją późniejszych badaczy.³

Kopera porównał dzwon katedralny z innymi pod względem kształtu, uznając go za typowo romański. Epigrafię porównał zaś do pisma nagrobków znajdujących się w kościele św. Elżbiety w Marburgu (1298 r.) oraz w klasztorze Stadtlim (1287 r.). W tym przypadku przyjął, że pismo porównywanych inskrypcji jest identyczne, również romańskie. Wynik tych badań nasunął mu stwierdzenie, że dzwon zwany „Nowakiem” musi

¹ T. Szydłowski: *Dzwony starodawne sprzed r. 1600 na obszarze Galicji*, Kraków 1922, s. 41, nr 2.

² *Ibid.*, s. 41 nr 4.

³ W. Semkowicz: *Spiska sztuka odlewnicza i jej związki z Krakowem w XIV wieku*, „Rocznik Krakowski”, t. 25, 1934, s. 142-143; *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. IV — *Miasto Kraków*, cz. II, 1 *Kościół i klasztor średniowieczny*, Warszawa 1971, s. 53, il. 909; cz. I, s. 105 (dalej: KZS); M. Walicki: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, t. I, Warszawa [1971], s. 714; T. Lalik: *Poczucie piękna*, [w:] *Kultura Polski średniowiecznej X-XIII w.*, [Warszawa] 1985, s. 415; *Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. VIII, z. 2, Kraków 1987, s. 83 nr 1 (dalej: CIPol.).

pochodzić z końca XIII w. Tego rodzaju zabieg okazuje się być więcej niż wątpliwy. Po pierwsze, kształtem dzwon katedralny nie odbiega od innych dzwonów gotyckich po koniec XV wieku.⁴ Jeśli zaś chodzi o pismo nagrobków, to zdecydowanie jest ono inne od tego na dzwonie. Należy dodać, że jest to pismo wykonane w kamieniu, a zamieszczone przerysy w pracach niemieckich historyków dalekie są od dokładności.⁵

Do tej pory badacze ściśle nie określili różnic w kształcie dzwonów gotyckich z początku XIV i XV wieku. Ogólnie mówi się, że dzwony z początku XIV wieku są bardziej smukłe od tych późniejszych, wysokość ich przewyższać ma szerokość dolnej średnicy. Nie zawsze tak się jednak działo i to nie tylko ze względu na technologię, ale także ze względu na funkcję muzyczną dzwonu.

Ustalenia F. Kopyry odniesiono do dzwonów z kościoła Mariackiego, św. Krzyża w Krakowie, Osobnicy i Staniątkach. Cykl ten ma zamykać datowany dzwon z Dobrzechowa (1445 lub 1448 r.). W konsekwencji więc przyjęto, że w Krakowie działał ten sam warsztat ludwisarski przez cały XIV wiek, aż do połowy XV.⁶ Na jakiej podstawie tak uszeregowano chronologię owych dzwonów, trudno dociec, tym bardziej że praktycznie nie różnią się one niczym od siebie.

Oczywiście, nie można zupełnie odrzucić kształtu dzwonu jako czynnika w jego datowaniu, ale w tym jedynie przypadku, jeśli zachodzą zdecydowane zmiany, np. dzwon gotycki i renesansowy.

Co w takim razie bardziej precyzyjnie pozwala określić datację dzwonu? Niewątpliwie takim elementem jest pismo i ornamentyka liter, a także ornamentyka szyi dzwonu. T. Szydłowski dostrzegł tę prawidłowość i we wstępie zamieścił liczne przerysy liter z dzwonów, które złączył chronologicznie i warsztatowo. Litery wymienionych dzwonów są prawie identyczne, zdecydowanie też różnią się od pisma z dzwonów z drugiej połowy XIV w.⁷ Pismo z drugiej połowy XIV w. jest mało dopracowane, ma wiele cech przejętych z epigrafiki romańskiej XIII w. Natomiast pismo omawianych dzwonów jest pod każdym względem dopracowane tak technologicznie, jak i artystycznie. Wynikałoby więc z tego porównania, że w ludwisarstwie nastąpił zdecydowany regres. Nastąpiła również archaizacja pisma epigraficznego, co pozostaje w sprzeczności ze znanymi dziejami pisma

⁴ Szydłowski: *op. cit.*, s. 7.

⁵ H. Otte: *Handbuch der kirchlichen Kunstarchäologie*, Leipzig 1883, T. I, s. 406, il. 216; H. Bergner: *Handbuch der kirchlichen Kunstaltertümer in Deutschland*, Leipzig 1905, s. 399, il. 360.

⁶ Semkowicz: *loc. cit.*, s. 143.

⁷ Szydłowski: *op. cit.*, tabl. I.

rękopiśmiennego. Tego rodzaju przypadek jest mało prawdopodobny, chociaż nie niemożliwy. Analizując pismo omawianych dzwonów i przyjmując ich datację, porównując jednocześnie pisma z innych terenów doszlibyśmy do dosyć karkołomnych wniosków. Okazałoby się, że Polska w technice ludwisarskiej, w tym i w epigrafice, wyprzedza, i to zdecydowanie, np. Niemcy, skąd rzemiosło to przeszło na nasze tereny.

W konsekwencji zacząć należy od analizy i porównania cech pisma epigraficznego z XIV wieku, biorąc pod uwagę zabytki wykonane w metalu i piaskowcu, zachowane nie tylko na terenie Polski. Wiadomo, że w epigrafice gotyckiej w Polsce od samego początku stosowano majuskułę. Pismo owo ukształtowało się w dużym stopniu pod wpływem epigrafiki romańskiej i pisma majuskułowego stosowanego w rękopisach. Stąd też spotykamy uncjałę, półuncjałę i kapitałę. Analizując majuskułę gotycką, należy zwrócić uwagę na dukt linii zewnętrznych i wewnętrznych, szeryfy, ornamentykę wewnątrz duktu liter. Majuskuła gotycka XIV w. różni się od XV-wiecznej przede wszystkim duktem linii zewnętrznych. Dukt linii wewnętrznych liter majuskuły gotyckiej praktycznie nie ma cech gotyckich, jeśli za takie przyjmiemy łamanie krzywizn. Są one okrągłe, nie przylegające do duktu linii zewnętrznych, co powoduje zgrubienia i przewężenia liter. Podobnie rzecz się ma z majuskułą gotycką drugiej połowy XV wieku. Nie ten element będzie więc decydował o datacji pisma. Największą wartość ma dukt linii zewnętrznych liter. Majuskuła gotycka XIV wieku w dużym stopniu kultywuje i rozwija te cechy pisma, które zostały zapoczątkowane w końcu XII wieku i przetrwały przez wiek XIII. Do tych cech należy zamykanie się liter takich jak: C, E, M, N a nawet U. Wydłużanie szeryfów w takich literach jak: L, S, T. W piśmie XIV w. szeryfy są tak długie, że tworzą ostróżki, a nawet łączą się z podstawą litery. Jest to cecha charakterystyczna dla tego pisma. Widoczne jest to w piśmie na kropielnicach w kościele Mariackim w Krakowie, na dzwonach w kościele św. Jakuba w Sandomierzu (1314, 1389 r.), na kielichu ze Stopnicy (1362 r.), na tablicy Franciszka Arrighi (1312 r.) w kościele Franciszkanów w Krakowie, na chrzcielnicy w Legnicy (k. XIII w.), w kościele Mariackim w Krakowie (druga poł. XIV w.), a również na dzwonach w kościele Mariackim w Krakowie (1386–1390 r.). Pismo omawianych dzwonów zdecydowanie różni się od inskrypcji z XIII w. z terenu Niemiec⁸, co jest nieprawdopodobne,

⁸ *Die Inschriften*, T. I, s. 158 nr 426, s. 159 nr 427, s. 160 nr 431; T. V, s. 1 nr 2, s. 2 nr 3. Por. D. Lutz: *Die Inschriften von Rothenburg ob der Tauber bis 1650*. Rothenburg ob der Tauber 1969, tabl. I.; R. M. Kloss: *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Darmstadt 1980, s. 125–132, tabl. 7; R. Neumüllers-Klausner: *Die Inschriften des Enzkreises bis 1650*, München 1983, s. XXIV.

jeśli przyjąć proponowaną przez literaturę datację. Niewiele ma również wspólnego z epigrafiką XIV w.⁹ Dukt linii zewnętrznych liter majuskuły gotyckiej z XIV w. w dużym stopniu zachowuje cechy krągłe, podobnie jak w epigrafice romańskiej i to aż po ostatnie dziesięciolecie tego okresu. Bardziej widoczne są te cechy na początku XIV wieku. W drugiej jego połowie dukt linii zewnętrznych zaczyna się wyostriać, chociaż proces ten w pełni zakończy się dopiero w drugiej połowie XV w. — jeśli chodzi o majuskułę. Niewątpliwie zjawisko to zachodzi pod wpływem minuskuły gotyckiej. Najwcześniej proces ten obserwuje się w piśmie epigraficznym zamieszczonym na naczyniach liturgicznych i polichromiach, najpóźniej zaś w literach wrytych w kamieniu. Zapewne jest to efekt stosowanej technologii, narzędzi i materiału. Litery z omawianych dzwonów nie posiadają wymienionych cech, a tym samym nie można ich datować na koniec XIII i przełom XIII/XIV w. Przerisy zamieszczone przez T. Szydłowskiego nie w pełni oddają rzeczywiste cechy pisma na dzwonach. W rzeczywistości linie zewnętrzne liter są zdecydowanie wyostnione, tak jak obserwujemy to w piśmie drugiej połowy XV w. Należy zwrócić uwagę na kształt szeryfów w piśmie omawianych dzwonów. Jak już wspomniano, są one dużo krótsze niż widzimy to w zabytkach z początku XIV wieku. W tym przypadku szeryfy przekształcone są w ozdoby typu roślinnego czy kulkowego. Trudno dostrzec w nich zwierzęce mordki, charakterystyczne dla epoki romańskiej, jak chce to widzieć T. Szydłowski. Tego typu ornament, typowo gotycki, wywodzi się z akantu i winnej latorośli, podobnie jak widzimy to w inicjałach w kodeksach rękopiśmiennych.

Następny element, na który należy zwrócić uwagę, to ornament wewnątrz liter. Nie można zgodzić się, że są to różnego typu wydłużone zwierzątka, tak charakterystyczne dla iluminatorstwa i rzeźby epoki romańskiej. W tym przypadku są to fantazyjnie zawinięte liście akantu, winnej latorośli, które tworzą swoistego rodzaju płaskorzeźbę. Tego typu ornamentykę spotykamy w iluminatorstwie drugiej połowy XV w., co związane jest ze zmniejszaniem się inicjałów i zanikaniem miniatury wewnątrz inicjału. Podobnie fantazyjnie wywinięte liście w formie fleuronu występują w herbach jako labry, których stosowanie w Polsce rozszerzyło się w XV w. W drugiej połowie XIV wieku widzimy je stosunkowo rzadko, a i to w źródłach o obcej proweniencji. Do tej roślinnej ornamentyki dodać należy ozdoby w formie perełek, kuleczek i plecionek. O ile ornamentem roślinnym wypełniono brzuszki, o tyle pozostałe ozdoby wkomponowano w łaski liter. Tego typu zabiegi orna-

⁹ *Die Inschriften*, T. I, s. 161 nr 433; T. V, s. 9 nr 15, s. 10 nr 16; T. XII, s. 42 nr 67; T. XVI, s. 24 nr 32; T. XVIII, nr 23, 24, tfl. X; T. XIX, nr 7, tfl. I.

mentacyjne znane są z ksiąg rękopiśmiennych, a także z dzwonów drugiej połowy XV wieku i początków XVI wieku (Piasek Wielki, Pałecznicza, Sokolina, Rakoszyn, Krzcięcice). Porównując pismo wymienionych dzwonów z pismem dzwonów drugiej połowy XV i początku XVI wieku, nie datowanymi, możemy się narazić na zarzut, że dokonujemy podobnego zabiegu, jak w cytowanych opracowaniach. Stąd też wyjaśnić należy, że trzy z tych dzwonów mają niewątpliwie kształty renesansowe, są bardziej pękate i krótsze, ale pismo jest identyczne z dzwonami krakowskimi.

Jak zaznaczyłam wcześniej, T. Szydłowski zestawił ze względu na chronologię i warsztat dzwony z Krakowa, Osobnicy, Staniątek i Dobrzechowa. Biorąc pod uwagę wyniki analizy paleograficznej, należy przyjąć tę hipotezę, ale dzwony datować na (około) połowę lub drugą połowę XV w. Wydaje się, że początek tej grupy dzwonów może stanowić dzwon z Dobrzechowa. Hipotezę odnośnie do datacji dzwonów dodatkowo potwierdza plakietka z napisem minuskułą gotycką „inri” umieszczona nad płaskorzeźbą Chrystusa Ukrzyżowanego na dzwonie z Osobnicy. T. Szydłowski stwierdza, że „taki napis mógł być doczepiony dodatkowo, gdy przy odlewaniu dzwonu posługiwano się starymi plakietkami, może od dziesiątków lat używanymi w ludwisarni”.¹⁰ Należy więc zadać pytanie, od kiedy w Polsce i w Europie w epigrafice gotyckiej używano minuskuły gotyckiej. Wypowiedź ta sugeruje bowiem, że minuskułą gotycką w epigrafice stosowano w początkach XIV wieku. Badania wykazały, że epigrafika polska, przechodząc od okresu romańskiego do gotyckiego, nie przyjęła minuskuły gotyckiej. Nie można więc owej plakietki przesuwać dowolnie w czasie. Pierwsze inskrypcje wykonane minuskułą gotycką w Polsce pojawiają się najwcześniej w latach osiemdziesiątych XIV wieku i to na polichromiach (Łąd, Bejsce) i na nagrobkach na Śląsku.¹¹ Majuskuła gotycka niknie zaś zupełnie w końcu XIV wieku (najpóźniejszy zabytek — to tablica Pradla z Poznania (+1383 r.) i dzwon z Sandomierza (1389 r.)). Minuskuła wczesnogotycka i gotycka we wcześniejszym okresie w Europie występuje sporadycznie i jest to uzależnione od języka inskrypcji. Najwcześniej pojawia się w północno-wschodniej Francji w latach 1261–1304, ale wówczas, jeśli inskrypcja sporządzona jest w języku francuskim (starofrancuskim). Na terenie Niemiec w r. 1320, w Prusach krzyżackich we Fromborku w 1342 r., w Danii w 1349 r., ale są to inskrypcje w języku niemieckim.¹² W późniejszym

¹⁰ Szydłowski: *op. cit.*, s. 9.

¹¹ J. Kębłowski: *Nagrobki gotyckie na Śląsku*, Poznań 1969, s. 75–78, 86–90.

¹² R. Neumüllers-Klauser: *Schrift und Sprache in Bau- und Künstlerinschriften*, [w:] *Deutsche Inschriften. Fachtagung für mittelalterliche und neuzeitliche Epigraphik, Lüneburg 1984*, Göttingen 1986, s. 64–67.

okresie zależność pisma od języka ulega zachwianiu. Widzimy więc, że we wczesnym gotyku stosowano w epigrafice minuskulę gotycką, ale w inskrypcjach w językach narodowych. Jeśli zaś inskrypcja była sporządzona w języku łacińskim, używano majuskuły gotyckiej. Na terenie Polski nie spotykamy w epigrafice języka polskiego w XIV–XV wieku. Minuskuła gotycka na dzwonach najwcześniej pojawia się na terenie Niemiec w 1361 r.¹³, około r. 1400 na terenie Czech.¹⁴ W Polsce datowane dzwony z pismem minuskułowym pochodzą z trzeciej dziesiątki XV wieku (Kurzelów 1424)¹⁵, nieco wcześniej z terenu Śląska Cieszyńskiego (w Hażlach 1409 r.). Biorąc więc pod uwagę przytoczone fakty, nie można się zgodzić, że owa plakietka z minuskułą gotycką mogła powstać przed XV w., a więc również i dzwon. W Polsce od ostatniej dziesiątki XIV w. po dzwon z Dobrzechowa (1445 lub 1448 r.) nie spotykamy majuskuły gotyckiej. W Niemczech używana jest w sporadycznych przypadkach po roku 1400, by w ciągu XV w. zniknąć z epigrafiki. Ponownie majuskuła gotycka wraca w epigrafice polskiej około połowy XV w. i występuje na tablicach i dzwonach obok minuskuły gotyckiej, tekstury, rotundy, fraktury i kapitały humanistycznej. To właśnie tę ozdobną majuskułę gotycką spotykamy na interesujących nas dzwonach z Krakowa i jego okolicy.

Następnym źródłem datacji owych dzwonów jest treść inskrypcji. Inskrypcje o treści „O REX GLORIE...”, „IESVS NASARENVS REX IVDEORVM” w Czechach upowszechniają się w drugiej połowie XIV w.¹⁶, na terenie Niemiec około połowy XIV wieku¹⁷, w drugiej połowie XV wieku na Węgrzech¹⁸. W inskrypcjach z wcześniejszego okresu (I poł. XIV wieku) zamieszcza się imiona Ewangelistów. W obu przypadkach są to trendy ogólnoeuropejskie, wątpliwe więc wydaje się, abyśmy i w tym przypadku wyprzedzali kraje ościenne, w których ludwisarstwo stało na wyższym poziomie niż w Polsce, z których czerpaliśmy wzorce również o charakterze ogólnokulturowym. Treść inskrypcji z dzwonu z katedry odbiega zdecydowanie od ogólnoeuropejskich norm i pod innym względem. F. Kopera w wymienionym w inskrypcji Hermanie chce widzieć kanonika krakowskiego lub ludwisarza. Wydaje się mało prawdopodobne, by owego Hermana nie nazwano

¹³ *Die Inschriften*, T. I, s. 61 nr 432; E. Cucuel, H. Eckert: *Einleitung*, [w:] *Die Inschriften*, T. I, s. 12–14.

¹⁴ M. Flodr: *Nápisy na středověkých zvonech*. „Sborník, Prací Filosofické Fakulty Brněnské University”, T. 22, 1973, č. 20. *Řada Historická* s. 147.

¹⁵ *CIPol.* T. I, z. 5. Kielce 1986, s. 107 nr 59; *KZS* T. III, z. 12 s. 29 datuje ten dzwon na 1412 r.

¹⁶ Flodr: *loc. cit.*, s. 154.

¹⁷ Cucuel, Eckert: *loc. cit.*, s. 12.

¹⁸ P. Patay: *Alte Glocken in Ungarn*, Budapest 1977, s. 10.

w inskrypcji kanonikiem krakowskim, jak było w zwyczaju. Wątpliwe też, by on jako kanonik krakowski ponownie odlewał dzwon i powiększał go. Treść inskrypcji nie wskazuje bowiem na fundatora, lecz na wykonawcę dzwonu. Na dzwonach imiona fundatorów pojawiają się dosyć późno, a dopiero w drugiej połowie XIV w. imiona ludwisarzy.¹⁹ Skłonni jesteśmy przyjąć drugą hipotezę F. Kopyry i uznać w Hermanie ludwisarza, i to krakowskiego, ale z drugiej połowy XV w. Za dotychczasową datacją dzwonu z kościoła Mariackiego nie przemawia również zapiska miejska krakowska z r. 1403 o *campana antiqua*.²⁰ W. Semkowicz wiadomość tę odnosi do interesującego nas dzwonu. Być może, że w r. 1403 w kościele Mariackim był jakiś stary dzwon, ale czy to ten, którym się zajmujemy, nie wiadomo. Mógł to być jakiś inny, który został właśnie przez owego Hermana przelany i powiększony, co często się zdarzało. Biorąc pod uwagę argumenty, które przedłożyliśmy, przyjąć należy, że dzwon zwany Nowakiem, z kościoła katedralnego i dzwony z kościoła Mariackiego powstały około połowy XV w., a nawet w drugiej jego połowie. Datację tę wyznacza datowany dzwon z Dobrzechowa (1445 lub 1448 r.), pismo, ornamentyka dzwonu i liter, a także treść inskrypcji. Do tej argumentacji dodać należy cały szereg dzwonów z drugiej połowy XV i początku XVI w. (Piasek Wielki, Sokolina, Pałecznicza, Rakoszyn, Krzcięcice). Dzwony te razem z omawianymi przez T. Szydłowskiego (katedra, św. Krzyż, kościół Mariacki w Krakowie, Osobnica, Staniątka, Dobrzechów) tworzą zwartą grupę chronologiczną, jednolitą pod względem pisma, ornamentyki i treści. Takie nagromadzenie dzwonów w dosyć krótkim przedziale czasowym oraz rozmieszczenie ich w samym Krakowie i jego okolicy świadczyć może o istnieniu dobrego warsztatu ludwisarskiego najprawdopodobniej w Krakowie. Być może był to warsztat owego Hermana, który nie występuje jednak w znanych nam źródłach. Takie przywiązanie danego warsztatu do raz obranych i zaakceptowanych przez odbiorcę wzorców nie jest w epigrafice rzadkością, a spotykane jest zarówno w średniowieczu, jak i w okresie późniejszym.²¹

¹⁹ *Die Inschriften*, T. XII, s. 42 nr 67; T. XVI, s. 24 nr 32; Patay: *op. cit.*, s. 7–8; Flodr: *loc. cit.*, s. 151.

²⁰ Semkowicz: *Spiska sztuka*, s. 142–143.

²¹ Por. B. Trelińska: *Wstęp*, [w:] CIPol. T. I, z. 4, s. 16–17; M. Janik: *Wstęp*, [w:] CIPol. T. I, z. 5, s. 21–22.

RÉSUMÉ

Les plus vieilles cloches connues en Pologne sont celle de la cathédrale de Wawel appelée „Nowak” et celle de l'église Mariacki à Cracovie. Avant d'admettre une telle hypothèse, on a comparé un contour extérieur des cloches et celui de l'écriture. A Cracovie, il y avait une fonderie de cloches qui, déjà vers la fin du XIIIe s., a parvenu à obtenir une belle forme de l'écriture épigraphique.

Les parties rondes de la majuscule gothique sont visiblement supprimées et allongées et la partie intérieure des lettres est remplie par l'ornement végétal et géométrique. Les éléments décoratifs des lettres sont placés pareillement. Les lignes extérieures des lettres sont assez aiguës. Les dimensions des motifs décoratifs des T, L, S ne sont pas si grandes que dans le cas des autres monuments épigraphiques du XIVe s. Le prénom Herman se rapporte sûrement à un fondeur et non à un chanoine de Cracovie parce que l'inscription gravée n'informe d'aucune haute fonction ou dignité.

Le contenu des inscriptions, le même ou pareil à celui qui était gravé sur les cloches de Cracovie, apparaît en Europe entière dans la deuxième moitié du XIVe s.

L'écriture, les éléments décoratifs, le texte des inscriptions et le prénom cité d'un fondeur prouvent que les cloches de Cracovie doivent provenir juste de la moitié du XVe s. ou de sa deuxième moitié. L'écriture identique retrouvée sur les cloches à Dobrzechowo (datée de l'an 1445 ou 1448) ne fait que confirmer l'hypothèse.

Depuis les années quatre-vingt jusqu'à 1448, dans l'épigraphie polonaise n'apparaît pas la majuscule gothique. Elle revient vers la moitié du XVe s., gravée surtout sur les cloches, et accentue sa présence encore au XVIe s.

Il en résulte donc que les cloches de Cracovie peuvent provenir de la deuxième moitié du XVe s. ce qui est mieux confirmé par une plaque retrouvée sur une cloche à Osobnica et y inscrit „Inri” en majuscule gothique. La cloche provient d'après les spécialistes de la même époque que les cloches de Cracovie. En Pologne, la majuscule gothique apparaît dans les années soixante-dix du XIVe s., sur les cloches elle est gravée dans la deuxième décennie du XVe s. Il paraît donc bien évident qu'elle ne pouvait pas être inscrite sur les cloches datant de la fin du XIIIe s. ou du début des XIIIe et XIVe s.